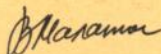

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

МАЛАНЮК

Вікторія Ярославівна

УДК 712.3:72:012(477.41)''17/19''

**АРХІТЕКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ
САДИБНО-ПАРКОВИХ УТВОРЕНЬ КИЇВЩИНИ
КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

18.00.01. – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури**

Київ – 2007

72.025.4

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00762024 (L)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА) Міністерства культури і туризму України.

Науковий керівник - доктор архітектури, професор
МОЙСЕЄНКО Зоя Василівна,
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

Офіційні опоненти: - доктор архітектури, професор Київського Національного університету будівництва і архітектури
МАРДЕР Абрам Павлович

- кандидат архітектури, доцент, Інститут реклами
ДУДАРЕЦЬ Володимир Миколайович

Провідна установа - Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка Міністерства освіти та науки України, м. Полтава.

Захист відбудеться „5” квітня 2007 року, о 14⁰⁰ годині, на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.103.01 в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (Україна, 04053, м. Київ, вул. Смирнова-Ласточкина, 20).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (Україна, 04053, м. Київ, вул. Смирнова-Ласточкина, 20).

Автореферат розісланий „5” березня 2007 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат архітектури, професор

Л.В. Прибега

М 8 + 2. 4 (4 жк) Др. 710 52

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Садибно-паркові утворення Київщини кінця XVIII – початку ХХ століть є невід’ємною складовою історико-архітектурної спадщини України, за кількістю об’єктів та масштабами будівництва являють собою об’ємний матеріал для наукового аналізу. Вони відзначаються високим якісним рівнем стилістично-композиційних рішень та становлять інтерес і як зразки архітектури відповідного періоду, і як твори садово-паркового мистецтва.

Архітектурна спадщина Київщини протягом XIX – ХХ століть привертала до себе увагу українських, російських та польських дослідників, внаслідок чого була створена джерельна база історіографічного, архітектурознавчого та проектно-реставраційного характеру. Досі увага дослідників акцентувалася на окремих значних і доволі ґрунтовно документованих пам’ятках („Олександрія” у Білій Церкві, „Софіївка” в Умані), а значна частина резиденцій магнатів, середнього та дрібного дворянства у невеликих містечках і селах ще недостатньо вивчена. Більшість із них за відсутності інформації про архітектурно-художню та історичну цінність змінили функцію, первісний вигляд і навіть зовсім припинили існування. Слід зауважити, що саме втрачені садибні утворення становлять більшість серед виявлених під час архівних пошуків. Дослідження Київського регіону продовжує і доповнює розгорнуту роботу з даної проблематики, що провадиться у загальноукраїнському контексті, територіально охоплюючи Харківщину (1985 р.), Волинь (1999 р.), Полтавщину (2003 р.), Галичину (2003, 2004 рр.).

Актуальність дослідження пов’язана з необхідністю:

1. Створення цілісної картини еволюції садибно-паркового будівництва на Київщині; поглиблення історико-архітектурних знань в зв’язку з потребами сьогодення; проектування нових комплексів з урахуванням досвіду зодчества минулих часів.

2. Популяризація отриманих результатів серед широкого загалу; введення у науковий обіг нового фактологічного й іконографічного матеріалу, виявленого в процесі дослідження; сприяння підтримці державою пам’яток, які ще збереглися.

ЛНБ ім.В.Степанівського
ІНСТИТУТ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРИ НАН України

3. Вирішення питань регенерації, реконструкції збережених садибних будівель і споруд та паркових територій, їх адекватного сучасного використання, зокрема і з метою розвитку туризму. Органічне, гармонійне включення об'єктів історичної забудови у сучасну планувальну структуру населених пунктів сприятиме збереженню їх оригінальності і своєрідності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з планами наукових робіт кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (м. Київ).

Стан вивченості досліджуваних проблем. Незважаючи на те, що історико-архітектурна спадщина України привертала до себе увагу науковців і краєзнавців протягом XIX-XX сторіч, садибно-паркові утворення Київщини кінця XVIII – початку XX століть ще не були предметом окремого дослідження. У першому розділі дисертації проаналізовано стан вивченості теми, визначено напрямки досліджень.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розкриття еволюції садибно-паркового будівництва Київщини кінця XVIII – початку XX ст., визначення архітектурно-композиційних закономірностей побудови садибно-паркових утворень.

У контексті поставленої мети передбачено вирішити такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан вивченості садибного будівництва на Київщині означеного темою дисертації періоду.
2. З'ясувати історико-соціальні передумови та основні чинники виникнення, формування і розвитку садибно-паркових утворень.
3. Виявити закономірності архітектурно-планувальної та композиційної побудов садибно-паркових утворень Київщини.
4. Визначити закономірності розвитку садибних парків Київщини.

Об'єктом дослідження є існуючі, частково втрачені та знищені садибно-паркові утворення Київщини кінця XVIII – початку XX ст., що були розташовані у населених пунктах різних рівнів урбанізації.

Предмет дослідження – архітектурно-композиційна побудова та процес розвитку садибно-паркових утворень Київщини кінця XVIII – початку XX ст.

Межі дослідження. Територіально межі дослідження визначаються в історичному контексті й охоплюють ареали Київської області та колишньої Київської губернії (1797-1925) – за сучасним адміністративним поділом це частково території Вінницької, Житомирської та Кіровоградської областей, правобережні частини Київської і Черкаської. Хронологічно межі дослідження охоплюють кінець XVIII – початок XX ст., в історії садибного зодчества Київщини цей період характеризується найбільшим розповсюдженням архітектури досліджуваної типологічної групи.

Методика дослідження. У дисертаційній роботі застосована комплексна методика дослідження, якою передбачені:

1. Історичний метод, за яким об'єкт вивчення (садибно-паркові утворення певного періоду), розглядається на етапах виникнення, формування і розвитку, що дозволяє простежити становлення досліджуваної архітектури в хронологічній послідовності з виявленням внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

2. Системний підхід, що полягає у комплексному вивченні об'єкта як певної єдності з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин.

3. Порівняльно-історичний метод, який базується на порівнянні об'єкта дослідження з аналогічними об'єктами сусідніх з Київщиною регіонів (Волинь, Полтавщина, Чернігівщина).

4. Метод емпіричного дослідження, котрий базується на проведенні натурних обстежень пам'яток, що збереглися, їх фотофіксації, замальовок. Дисертаційне дослідження охоплює загалом близько 70 об'єктів.

5. Графічний спосіб – полягає в графічній реконструкції частково втрачених садибно-паркових утворень.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що дисертантом уперше:

- до наукового обігу введено значну кількість не висвітлених раніше першоджерел, розглянуто і систематизовано широке коло маловідомих об'єктів садибно-паркового будівництва (близько 45);
- на основі отриманих в ході досліджень результатів виконано графічні реконструкції резиденцій (Корсунь, Яготин);
- проаналізовано еволюцію садибного будівництва Київщини у досліджуваній період в контексті політичних, соціально-економічних та світоглядних змін у суспільстві;
- досліджено архітектурно-композиційні закономірності садибно-паркових утворень, їх регіональні особливості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що у ньому окреслено цілісну картину еволюційного розвитку садибно-паркового будівництва на Київщині кінця XVIII – початку XX ст., а це, можна сподіватись, сприятиме подальшому вивченню архітектурної спадщини регіону. Результати дослідження можуть бути використані при проектуванні аналогічних об'єктів сьогодення.

Отримані результати та висновки можуть бути використані при відтворенні й реконструкції втрачених пам'яток, при розв'язанні питань щодо консервації, реставрації досліджуваних об'єктів, їх використання в сучасних умовах, а також при оцінці історико-культурного значення пам'яток з метою їх захисту і збереження.

У практиці навчальних закладів викладений матеріал може бути використаний при підготовці лекційних курсів з історії української архітектури для студентів архітектурних, будівельних та мистецтвознавчих спеціальностей.

Результати дослідження можуть бути використані також при підготовці енциклопедичних, краєзнавчих та науково-популярних видань.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднені у доповідях та повідомленнях на IV-VI міжвузівських науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів і студентів у Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (Київ, 2002-2004 рр.), на Міжнародній науковій конференції „Міфологічний простір і час у сучасній культурі” (Київ, 12-13 грудня 2004 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 10-ти наукових публікаціях: 8 із них у виданнях, затверджених рішенням ВАК України як фахові, 1 – у науковому журналі, 1 – у збірнику матеріалів наукової конференції.

Обсяг та структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (227 позицій), додатків. Робота має загальний обсяг 212 с. (із них основної частини 170 с., в тому числі 112 с. основного тексту, 36 с. ілюстративних рисунків, 22 с. таблиць), 17 с. списку використаних джерел, 25 с. додатків, що містять матеріали апробації, таблиці, авторські копії з рисунків Н.Орди та інформацію про архітекторів, паркобудівничих.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано застосовані методи дослідження, окреслено його межі, наукову новизну, наукове і практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дослідження, наведено структуру дисертації.

У першому розділі **„Історіографія. Історичні передумови розвитку садибного будівництва на Київщині кінця XVIII – початку XX ст.”** подано загальну характеристику попередніх досліджень за темою дисертації, здійснено тематичний аналіз першоджерел, визначено матеріали для сучасного опрацювання; встановлено і проаналізовано історичні передумови розвитку садибно-паркових утворень.

Багатий фактологічний матеріал щодо окремих резиденцій надає мемуарна література (щоденники, спогади, листування) і подорожні нотатки іноземних мандрівників кінця XVIII – XIX ст., зокрема О. де Бальзака, О.Глаголева, О. фон Гуна, Ю.Дунін-Карвицького, Я.-Г.Мюнтца, А.Пшездецького, С.Сегюра та ін. Проте поза їх увагою залишилися маєтки середньої та дрібної шляхти.

Інформацію про історію населених пунктів, пам'ятки культури та архітектури Київщини, відомості біографічного характеру щодо власників маєтків містять джерела описово-статистичного характеру (енциклопедичні видання, путівники,

довідники). Заслужують, зокрема, серйозної уваги краєзнавчі праці Л.Похілевича та І.Фундукля, у яких автори, подаючи історичні, статистичні дані про села, містечка і міста Київської губернії, фрагментарно торкаються також питання палацово-паркового будівництва. Суттєве значення має й інформація періодичних видань другої половини ХІХ – початку ХХ ст. („Киевские губернские ведомости”, „Киевские епархиальные ведомости”, „Киевская старина”, „Старые годы”, „Столица и усадьба”, „Русская старина”), яка сприяє об’єктивному дослідженню соціокультурного стану епохи, історії дворянської садибної культури. Частково регресивний огляд резиденційного будівництва України представлений у працях архітектурознавчого плану, виданих на початку ХХ століття. Серед авторів таких праць – Ф.Горностаев, Г.Лукомський.

Суспільно-політичні і соціально-економічні аспекти життя Київщини висвітлені в історичних працях дослідників В.Антоновича, М.Максимовича; науковців радянського та сучасного періодів Л.Баженова, М.Грушевського, Д.Дорошенка, І.Лисяк-Рудницького, Н.Полонської-Василенко, О.Субтельного, В.Тхора, Т.Чухліба. Слід згадати праці й польських істориків ХХ століття М.Богуцької, З.Кулейовської-Топольської, Т.Опаса, В.Тженбінського, присвячені дослідженню розвитку міст у період занепаду феодалізму в Польщі та на українських землях, що входили до її складу; а також роботи французького вченого Д.Бовуа, в яких висвітлено соціально-етнічні конфлікти поляків-землевласників на теренах Київського регіону.

Джерела, що містять відомості про життя дворянства як окремо взятої верстви („Архив Юго-Западной России...”, „Енциклопедія українознавства”, праці М.Богословського, О.Єфіменко, С.Лисенка і Є.Чернецького, В.Маркіної, О.Путро, В.Свербигуза, Н.Темірової), дозволяють виявити суспільно-політичні обставини, що зумовили розмах резиденційного будівництва, та соціально-етнічний склад власників садиб.

Окремо слід згадати наукові праці, присвячені дослідженню палацово-паркових ансамблів колишнього СРСР та України. Дисертаційні роботи І.Єжової, Я.Зилгалвіса, О.Михайлишин, Н.Левкович, Н.Соснової, Є.Полянцева, К.Черкасової, Л.Шевченко, присвячені палацово-парковим ансамблям та садибним комплексам

Поволжжя, Латвії, Волині, Галичини, Підмосков'я, Харківщини та Полтавщини, є важливим матеріалом для порівняльного аналізу.

Містобудівні та об'ємно-планувальні аспекти резиденційного будівництва України висвітлені у працях В.Козюліна, Ю.Нельговського, Г.Петришин, Л.Тидмана, В.Тимофійска, що дає можливість проаналізувати розміщення садиб у міських структурах.

Стилістика і регіональні особливості садибної архітектури відображені у працях вітчизняних вчених Ю.Асєєва, О.Друг і Д.Малакова, І.Ігнаткіна, В.Овсійчука, Д.Степовика, В.Тимофійска і В.Єрошева, В.Чепелика, В.Ясієвича; польських науковців – Я.Захватовича, А.Мілобендського, В.Татаркевича, Т.Ярошевського. Однак, практично не існує досліджень, у яких розглядалися би, архітектурно-просторові особливості малих садиб Київського регіону.

Важливою з погляду фактографії є 11-томна праця польського дослідника Р.Афтаназі, останній том якої присвячений резиденційному будівництву на теренах Київського воєводства. Значимість дослідження зумовлена зверненням автора до історичного контексту, ретельним пошуком першоджерел та великою кількістю ілюстративного матеріалу. Проте, першоджерела архівів, бібліотек та музеїв України науковцем майже не відображені.

Значна кількість досліджень, присвячена аналізу композиційної побудови паркових територій – невід'ємних структурних елементів садибних утворень. Серед них роботи українських науковців М.Грисюка, А.Жирнова, Ю.Клименка, А.Клименко, І.Косаревського, Д.Криворучка, О.Липи, І.Родічкіна, О.Родічкіної, А.Салатича та інших; російських – А.Вергунова, В.Горохова, Т.Дубяго, С.Ожегова. Однак, садово-паркове мистецтво середніх та малих садиб Київщини у них, по суті, не розглядається.

Пізнавальними за своєю сутністю є іконографічні матеріали XIX ст., які представляють первісний вигляд садиб. Серед них роботи Г.Ванічека, Дюпрессі, Є.Лазарева, Я.-Д.Ліндсея, Я.-Г.Мюнтца, Н.Орди, Е.Фабіянського та ін.

Для виконання дослідження принципово важливе значення мало опрацювання фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Державного

архіву Київської області, Кагарлицького та Коростишівського історико-краєзнавчих музеїв, Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника, Яготинського державного історичного музею, а також фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (м. Київ).

У першому розділі проаналізовано історичні передумови розвитку садибного будівництва на Київщині, окреслено соціокультурний стан епохи. Загалом історичні передумови розвитку садибно-паркових утворень склалися залежно від суспільно-політичних та соціально-економічних чинників, що виникли у результаті входження (до 1793 року) Правобережної Київщини до складу Речі Посполитої та подальшої належності досліджуваного регіону – Російській імперії. Це зумовило своєрідну специфіку терену, до якого були включені землі Лівобережної і Правобережної України з переважанням польського землеволодіння при порівняно незначному – російському та українському.

Перші приклади масштабного резиденційного будівництва на Київщині припадають на 80-і роки XVIII століття, коли садиба стає предметом особистого престижу, набуває репрезентативного характеру, виконує функцію індикатора соціального статусу власника. Перша чверть XIX ст. ознаменувалась найбільшим розмахом палацово-паркового зодчества, а 1860-і роки – певним його спадом, що пов'язувалось зокрема з фінансовою неспроможністю власників утримувати свої резиденції.

Розшарування населення Київщини на різні соціальні верстви й етнічні групи зумовило появу різнорідних типів садибних утворень. Будівництво резиденцій великих магнатів регламентувалось загальноєвропейською системою філософсько-естетичних принципів. Середні та малі садиби польських поміщиків зводились під впливом синтезу класицистичних засад і традицій польського садибного зодчества. Зразком для спорудження садибного будинку представника козацької старшини було селянське житло.

Нові соціально-економічні умови в 70-х роках XIX ст. зумовили перехід будівельної ініціативи до буржуазії. Центрами архітектурної діяльності стають міста, де зводяться особняки з неодмінною складовою – фруктовим садом; у

приміських зонах великих міст з'являються дачі – новий тип житла, призначений для сезонного перебування.

Основні наукові результати розділу висвітлені у відповідних публікаціях [1; 9].

У другому розділі „**Основні чинники формування садибно-паркових утворень**” визначено основні чинники, що впливали на вибір архітектурно-просторових і композиційних вирішень при зведенні садибно-паркових утворень: природні, містобудівні, історико-соціальні, економічні, стильові напрями садибно-архітектури.

Вплив природних чинників на формування резиденційних утворень полягав у врахуванні просторової орієнтації садиб щодо сторін світу, наявності природних водоймищ (річок і озер), специфіки рельєфу, рослинності, ґрунтів та взаємного розташування палацової і рекреаційної територій. У кожному окремому випадку вибір композиційних і планувальних вирішень передусім залежав від унікальних особливостей географічного ландшафту. За характером примикання водоймища до резиденції означилися дві принципові схеми. Перша – лінійна одностороння, коли водойма визначала одну із меж території резиденції („Олександрія” у Білій Церкві, Томашівка); друга – комбінована острівна (Корсунь).

За способом розташування водойм у планувальній структурі садибно-паркового утворення виділено такі основні прийоми: розміщення водойми на головній композиційній осі, в безпосередній близькості до палацу (Верхівня, Олександрівка, Тхорівка); розташування ставка або їх системи на другорядній композиційній осі, в глибині паркової зони (Кагарлик, Козацьке, Сулимівка). Встановлено характерні прийоми розміщення палацової будівлі на рельєфі: на пагорбі, що м'яко опускається до водойми (Верхівня, Монастирище, Олександрівка та ін.); на терасованому схилі (Тхорівка); використання перепаду висот рельєфу при просторовому вирішенні будівлі (Тимошівка та ін.). Зафіксовано домінуючу роль місцевої рослинності при створенні об'єктів садово-паркового мистецтва.

При науковому аналізі з'ясовано, що більшість досліджуваних садибно-паркових утворень Київщини зводилася на терені сіл; менша кількість – у невеликих містечках; незначна – у межах повітових міст. Встановлено характерні прийоми

розміщення садиб стосовно загальної забудови населеного пункту: у його центральній частині (Зимовий палац у Білій Церкві, Руде Село, Томашівка); на його околицях (Бердичів, Корсунь, Ташань, Яготин); за його межами („Олександрія”, Мошни). З’ясовано вплив розмірів населеного пункту та місцезнаходження садиби у його межах (центр, периферія) як на планувальну схему садиби, так і на співвідношення її структурних елементів, зокрема ядра садиби (палац, флігелі) та рекреаційної зони. Прикметною ознакою резиденцій, зведених на околицях міста або села, є широка номенклатура будівель і споруд, паркова зона оточує палац з трьох сторін і в окремих випадках переходить у ліс (Бердичів, Корсунь).

Суттєве значення мали історико-соціальні та економічні чинники при формуванні садибно-паркових утворень. Їх вплив не обмежувався тільки моментом створення, а продовжувався протягом усього „життя” садиби. Майнове розшарування землевласників регламентувало розміри резиденцій, номенклатуру будівель і споруд, асортимент декоративних та плодкових рослин, вибір стилістичних вирішень. За способом здобуття маєтки поділяються на групи: землі, отримані у спадок (Білопілья, Коростишів та ін.); землі, пожалувані польським королем (Біла Церква) та урядом Російської імперії (Кагарлик, Корсунь); куплені маєтки (Верхівня, Володарка). Слід зазначити, що остання група була найчисельнішою, починаючи з першої половини XIX ст., тоді як особливо вражаючими за своїми розмірами земельні володіння були пожалувані у XV – XVIII ст.

Вплив історико-соціальних та економічних чинників на формування резиденційних комплексів Київщини спричинив поділ садиб землевласників (відповідно до обсягів маєтку, що визначались кількістю десятин землі) на великі (від 10 тис. дес. і вище); середні (1-10 тис. дес.); дрібні (до 1 тис. дес.). Визначено „питому вагу” кожної із груп: великі – близько 26% від загальної кількості досліджуваних маєтків, середні – 67%, дрібні – 7%.

Багатовимірність садибно-культурної поліфункціональності резиденцій та високий соціально-майновий статус їх власників зумовили широку номенклатуру будівель і споруд, які умовно поділяються на наступні групи: головні (палацові будівлі,

флігелі, домові каплиці); паркові (оранжереї, теплиці, павільйони тощо) та службові і господарські будівлі.

Композиційні вирішення садибно-паркових утворень Київщини відображають певний історичний період та відповідні архітектурні стилі. Дослідженням встановлено хронологію поширення таких стильових напрямків у резиденційній архітектурі Київщини: класицизм (80-і рр. XVIII – 30-і рр. XIX ст.), ампір (початок-середина XIX ст.), романтизм (кінець XVIII – 90-і рр. XIX ст.), еkleктика (середина XIX – початок XX ст.), модерн (кінець XIX – початок XX ст.). Поряд з цим зафіксовано приклади синтезу класицистичних елементів та атрибутів барокових польських шляхетських садиб XVII – XVIII ст. (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), поєднання елементів народної архітектури з елементами класицизму (кінець XVIII – початок XIX ст.).

Основні наукові результати розділу викладені у відповідних публікаціях [2; 3; 4; 8].

У третьому розділі **„Закономірності архітектурно-планувальної та композиційної побудов садибно-паркових утворень”** висвітлено архітектурно-просторовий розвиток садибно-паркових утворень, проаналізовано організацію внутрішнього простору будинків-палаців, розглянуто закономірності розвитку присадибних парків.

Означено функціональну модель системи життєвих процесів садибно-паркового утворення, що регламентує диференціацію його території на зони: парадно-репрезентативну, рекреаційну, храмову, службову, господарську, адміністративну та комунікаційну. „Питома вага” кожної з них на різних етапах історичного розвитку змінювалась залежно від трансформацій суспільної свідомості та матеріальних і духовних потреб різних соціальних груп. Визначено структурні елементи кожної функціональної зони, з’ясована зміна їх „питомої ваги” в хронологічній послідовності від 80-х років XVIII до початку XX ст. залежно від обсягів мастки (великі, середні та дрібні) і місцезнаходження садиби (міська, замська). З-поміж зазначених зон дослідження дозволяє виділити дві домінуючі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: парадно-репрезентативну та рекреаційну.

„Питома вага” рекреаційної зони в садибно-паркових утвореннях Київщини змінювалась відповідно до становлення і розвитку пейзажного стилю в садово-парковому мистецтві України та досліджуваного регіону зокрема. У великих маєтках розміри площі рекреації коливались від 20 га (Коростишів) до 406 га (Тальне), а в середніх та дрібних – становили 5–30 га (Великі Гуляки, Лемешівка, Руде Село та ін.). Порівняно незначними розмірами, як і місцем розташування паркової території, садиби, зведені в великих містах, відрізнялися від тих, що споруджувалися у малих містечках і селах. В останніх простежується чітке зонування території за схемою „парадний двір – палац – рекреація”, при цьому парадний двір з трьох боків оточується ландшафтним парком. Вже існуюча містобудівна структура та розташування палацових будівель на червоній лінії забудови зумовили тип садибного міського комплексу, де замкнений двір оббудовується по периметру житловими і господарчими приміщеннями.

Виявлено характерні для регіону композиційні прийоми організації припалацового парадного двору, зокрема такі:

- палладіанський тип, коли палац з'єднується з бічними флігелями за допомогою галерей криволінійної форми (Мотовилівка, Спичинці);
- два флігелі фланкують парадний двір (Березна, Верхівня, Зимовий палац у Білій Церкві);
- розташування шести флігелів по три з двох боків палацу (Яготин);
- один флігель з'єднано з палацом галереєю (Березна, Корсунь);
- флігель примикає до палацу (Руде Село);
- палац фланковано лише одним флігелем (Бердичів, Вел. Гуляки);
- палац позбавлено флігелів (Гайворонь, Добра, Коростишів).

Найбільше розмаїття композиційних схем зафіксовано в період: 80-і роки XVIII – початок XIX ст., а найбільш уживаними типологічними схемами впродовж усього досліджуваного періоду були – палац фланковано одним флігелем; палац без флігелів.

Розташування службової зони у 80-і роки XVIII – на початку XIX ст. здійснювалося поблизу репрезентативної (Верхівня, Кагарлик, Яготин).

Адміністративно-господарська зона, що могла утворювати самостійні комплекси, розміщувалась у межах рекреації (Коростишів, Шпола). Винесення господарської зони за межі садиби зафіксовано у Корсуні. У середніх та дрібних садибах протягом зазначеного періоду господарсько-службова зона розташовувалася поруч з репрезентативною (Березна, Держанівка та ін.).

На підставі аналізу головних стилістичних особливостей класицистичних палаців (що становлять найчисельнішу групу в резиденціях Київщини) можна виділити регіональні ознаки:

- видовжений прямокутник як найбільш вживана форма плану;
- відсутність прикладів застосування усталеної в тогочасній російській архітектурі об'ємно-планувальної побудови палаців, згідно з якою центрально розташований зал перекривається куполом;
- самотутнє трактування окремих структурних елементів, місцева інтерпретація ордерних систем;
- відносно скромні масштаби палацових закладень у садибах великих землевласників порівняно з представницькими царськими садибами і резиденційними палацами в маєтках великих магнатів сусідніх регіонів (Волинь, Полтавщина, Чернігівщина).

Аналіз прийомів організації внутрішнього простору садибних будинків і палаців дає можливість визначити три характерні схеми функціонального вирішення палаців (зумовленого майновим статусом власника). Двоповерхові палаци мали дві схеми:

- при розташуванні парадних апартаментів на другому поверсі, перший був службовим (кімнати для гостей, житлові служби і склади);
- у випадках, коли перший поверх був парадним (з характерним поділом на офіційну та „особисту” половини), другий поверх займали апартаменти для гостей.

В одноповерхових палацах парадні приміщення знаходились у центральному корпусі; кімнати для гостей, ванни, гардеробні, туалетні – в бічних крилах, а служби – в цокольному поверсі. Загальною рисою було симетрично-вісьове розпланування

приміщень з двосторонніми анфіладами – у центральній частині й ускладненим коридорним розплануванням – у

Підсумки аналізу розвитку садибних парків Київщини кінця XVIII – початку XX ст. дають можливість дійти висновку про правомірність включення регіону в європейський контекст у галузі садибно-паркового мистецтва. Дослідженням встановлені чотири історичні етапи розвитку садибних парків, хронологічно зумовлені панівними стильовими тенденціями: 1) становлення пейзажних парків (кінець XVIII – початок XIX ст.); 2) розвиток пейзажного стилю (перша чверть – середина XIX ст.); 3) синтез традиційних та нових композиційних прийомів (1860 – 90-і роки); 4) стильова різноманітність у паркобудівному мистецтві (1890-і роки – початок XX ст.).

Перший етап знаменується створенням найбільших за площею та ідейно-художньою насиченістю парків із залученням відомих архітекторів і садівників (Блеріо, Д.Ботані, Вітт, П.Годегард, І.Ліндсей, А.Менелас, Л.Метцель, Я.Мюнци, Мюффо, Пельц). Такі парки формувалися в маєтках великих магнатів та царських вельмож.

Другий етап позначений більшою кількістю (порівняно з попереднім) садибно-паркових утворень, що зводились у маєтках, середніх за розмірами. Цей етап характеризується подальшим удосконаленням стилю класицизм та пейзажного стилю – в паркобудівництві. Формування паркових зон відбувалося за участю Д.Міклера.

Третій етап характеризується відходом від форм класицизму, посилюється інтерес до процесу акліматизації нових рослин, екзотів. Відбувається зміна типу власника – парки створюються в маєтках підприємців і промисловців.

Четвертий етап супроводжується формуванням резиденцій нового типу – замських дач. Спостерігається зменшення площі паркової зони з одночасним збільшенням асортименту дерев і кущів, захоплення вирошуванням екзотів.

У процесі дослідження були виявлені такі регіональні особливості: створення парків на територіях, непридатних для рільництва; активне використання місцевих рослин як засобу формоутворення паркового простору; включення екзотів до

композицій репрезентативних частин парку; наявність фруктових садів; наявність у переважній більшості садиб ставка, або їх системи – у запалацовій зоні; організація передпалацового та позапалацового простору регулярними та пейзажними прийомами – по всій території.

Основні наукові результати розділу опубліковані у фахових виданнях [5; 6; 7; 10].

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного системного аналізу фактологічного матеріалу, здійснення наукового дослідження за темою дисертації можна зробити наступні висновки:

1. Стан сучасного наукового знання в галузі історіографії садибного зодчества на Київщині дає можливість констатувати, що автори попередніх досліджень не мали на меті створення цілісної картини еволюції садибно-паркових утворень, заторкували лише окремі сторони найбільш відомих об'єктів.

2. Становлення і розвиток садибно-паркового будівництва досліджуваного регіону кінця XVIII – початку XX століть були підготовлені рядом історичних передумов, які склалися залежно від суспільно-політичних та соціально-економічних обставин, викликаних перебуванням Правобережної Київщини до 1793 року у складі Речі Посполитої та подальшою державною належністю Російській імперії.

3. Садибно-паркове будівництво Київщини пройшло тривалий еволюційний шлях, зазнаючи кількісних та якісних змін: зведення більшості резиденційних закладень наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.; затухання садибного будівництва в середині XIX ст.; зменшення попередніх обсягів садибного зодчества у другій половині XIX ст.; трансформація садибно-паркових утворень в нові типи житла – особняки в містах та дачі у приміських зонах (остання третина XIX – початок XX ст.).

4. Роль головного чинника при виборі композиційних і планувальних прийомів організації просторового середовища відігравали природно-ландшафтні особливості місцевості. А визначальними для подальшого розвитку були історико-соціальні та економічні чинники, що зумовили диференціацію землевласників залежно від

розмірів їх володінь – на великих (від 10 тис. дес. і вище), середніх (1–10 тис. дес.) і дрібних (до 1 тис. дес.).

5. Розташування резиденційних комплексів стосовно загальної забудови населеного пункту здійснювалося: у центрі населеного пункту; на його околицях; за його межами, що впливало на вибір планувальної схеми садиби та співвідношення питомої ваги основних її структурних елементів – ядра комплексу (палац, флігелі) і рекреаційної зони.

6. На садибно-паркових утвореннях Київщини кінця XVIII – початку XX ст. виразно позначилися основні мистецько-стильові напрямки: класицизму (80-і роки XVIII – 30-і роки XIX ст.); ампіру (перша половина XIX ст.); романтизму (кінець XVIII – 90-і роки XIX ст.); еkleктики (середина XIX – початок XX ст.); модерну (кінець XIX – початок XX ст.).

7. Архітектурно-композиційні закономірності садибно-паркового будівництва Київщини кінця XVIII – початку XX ст. полягали у: своєрідних композиційних прийомах організації ядра садиби, найбільше розмаїття яких спостерігається на межі XVIII – XIX ст.; об'ємно-планувальній композиції садибних палаців, серед яких виділено такі типи: 1) призматичний компактний об'єм з центральним залом та анфіладою приміщень, розташованих по його периметру (ранній класицизм); 2) симетрично-вісьова, анфіладна композиція інтер'єру з двостороннім розташуванням приміщень і центрально розміщеним залом (зрілий класицизм); 3) складний, диференційований об'єм будівлі з асиметричним, комбінованим внутрішнім розплануванням (романтизм, еkleктика, модерн).

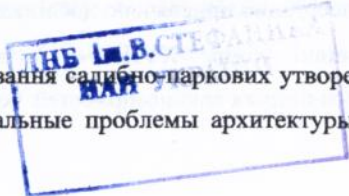
8. На формування присадибних парків Київщини, що були органічним невід'ємним структурним елементом садибно-паркових утворень, мали вплив як загальноєвропейські тенденції паркобудування, так і місцеві традиції. Виявлено певні аналогії з об'єктами садово-паркового мистецтва, що створювалися у цей час в Російській імперії. Для них було властивим влаштування в резиденціях великих магнатів лісопаркової зони, призначеної для полювання; поєднання господарчої і художньої функцій у присадибних парках середнього та дрібного дворянства.

9. Регіональні особливості садибно-паркового будівництва Київщини кінця XVIII – початку XX ст. полягали: в архітектурно-просторовому вирішенні класицистичних палаців, яким були притаманні прямокутна форма плану, розчленування ризалітами головного і паркового фасадів, акцентування головних входів портиками, при цьому головний корпус не перекривався куполом, на відміну від російських класицистичних палаців; в архітектурно-композиційній побудові садибних палаців магнатів, які відзначалися певною камерністю і скромністю порівняно з аналогічними об'єктами великих землевласників сусідніх регіонів (Волинь, Полтавщина, Чернігівщина); в ландшафтно-планувальному вирішенні паркових територій, базою для створення яких було використання первісного ландшафту: гідрологічної мережі, дендрологічного складу місцевої рослинності, гранітних скель.

10. Виявлені у процесі дослідження садибні комплекси Київщини кінця XVIII – початку XX ст. доповнюють наші знання про садибно-паркове будівництво даного історичного регіону України і мають бути враховані при формуванні Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

СПИСОК ОПУБЛКОВАНИХ РОБІТ

1. *Маланюк В.* Історіографія садиби Розумовських-Репніних у Яготині // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2001. – Вип. 8. – С. 221-229.
2. *Маланюк В.* Стилістичні трансформації садибної архітектури Київщини другої половини XVIII – початку XX ст. // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 193-204.
3. *Маланюк В.* Природні чинники формування садибно-паркових утворень Київщини другої половини XVIII – початку XX ст. // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2003. – Вип. 10. – С.48-53.
4. *Маланюк В.* Історико-соціальні чинники формування садибно-паркових утворень Київщини 2 пол. XVIII – поч. XX ст. // Региональные проблемы архитектуры и

- градостроительства: Сб. науч. трудов. – Одесса: Астропринт, 2003. – Вып. 5-6. – С. 336-349.
5. *Маланюк В.* Розвиток садибних парків Київщини кінця XVIII – початку XX ст. // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2004. – Вип. 11. – С. 263-276.
6. *Маланюк В.* Закономірності організації внутрішнього простору будинків-палаців садибно-паркових утворень Київщини кінця XVIII – початку XX століть // Проблемы теории и истории архитектуры Украины: Сб. науч. трудов. – Одесса: Астропринт, 2004. – Вип. 5. – С. 113-121.
7. *Маланюк В.* Розвиток функціональної організації садибно-паркових утворень Київщини наприкінці XVIII – початку XX ст. // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 263-273.
8. *Маланюк В.* Археологічні знахідки в садибно-паркових утвореннях Київщини кінця XVIII – початку XX століть // Проблемы теории и истории архитектуры Украины: Сб. науч. трудов. – Одесса: Астропринт, 2005. – Вип. 6. – С. 145-147.
9. *Маланюк В.* Історичні передумови розвитку садибного будівництва на Київщині в кінці XVIII – XIX ст. // Технічна естетика і дизайн. – 2004. - №3-4. – С.119-125.
10. *Маланюк В.* Композиційні трансформації присадибних парків Київщини кінця 18 – початку 20 століття // Матеріали міжнародної наукової конференції „Міфологічний простір і час у сучасній культурі”. – К., 2003. – Ч. 3. – С. 25-26.

АНОТАЦІЯ

Маланюк В.Я. Архітектурно-композиційні закономірності садибно-паркових утворень Київщини кінця XVIII – початку XX століть. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01. – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, 2007.

Дисертацію присвячено дослідженню еволюції садибно-паркового будівництва на Київщині кінця XVIII – початку XX сторіч, визначенню архітектурно-композиційних закономірностей побудови садибно-паркових утворень. Виявлені та

проаналізовані історико-соціальні передумови і основні чинники виникнення, формування та розвитку садибних комплексів. Визначено регіональні особливості резиденційного зодчества та принципи садибного паркобудування, притаманні Київському регіону. Дані, отримані в процесі дослідження, можуть бути використані у лекційних курсах вищих навчальних закладів; при проведенні реставрацій та консервацій об'єктів, при оцінці історико-культурного значення пам'яток з метою їх захисту та збереження; у практичному проектуванні аналогічних об'єктів.

Ключові слова: садибно-паркове утворення, еволюція, резиденція, функція, композиція, стиль, архітектурно-композиційні закономірності.

АННОТАЦИЯ

Маланиук В.Я. Архитектурно-композиционные закономерности усадебно-парковых образований Киевщины конца XVIII – начала XX веков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01. – теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры, Киев, 2007.

Диссертация посвящена исследованию эволюции усадебно-паркового строительства Киевщины конца XVIII – начала XX веков, определению архитектурно-композиционных закономерностей построений усадебно-парковых образований.

Данное исследование основывается на изучении и обработке историографических, архивных материалов, проведении натурных обследований сохранившихся памятников. В работе применялся исторический метод, который позволил проследить становление архитектуры данной типологии в хронологической последовательности, а также системный подход и сравнительно-исторический метод.

В первом разделе «Историография. Исторические предпосылки развития усадебного строительства на Киевщине в конце XVIII – в начале XX веков» освещается современное состояние научных исследований в области усадебно-

паркового строительства. Представлена общая характеристика состояния предыдущих исследований по теме диссертации, тематический анализ первоисточников, определены основные направления для настоящей работы. Установлены и проанализированы исторические предпосылки развития усадебного строительства на Киевщине.

Во втором разделе «Основные факторы формирования усадебно-парковых образований» определены основные факторы возникновения, формирования и развития усадебных комплексов. Зафиксированы пространственно-планировочные связи усадебных образований с природными и градостроительными элементами; выделены приемы размещения их относительно общей застройки населенных пунктов. Определены хронологические пределы распространения стилистических направлений усадебного зодчества (классицизм, ампир, романтизм, эклектика, модерн).

В третьем разделе «Закономерности архитектурно-планировочного и композиционного построений усадебно-парковых образований» произведен анализ архитектурно-пространственного развития резиденций, организации внутреннего пространства усадебных дворцов, выявлены основные этапы и особенности эволюции парков как неотъемлемой части усадебных комплексов.

Результаты исследования могут быть использованы в лекционных курсах высших учебных заведений; при проведении реставраций и консерваций объектов, в практическом проектировании аналогичных объектов.

Ключевые слова: усадебно-парковое образование, эволюция, резиденция, функция, композиция, стиль, архитектурно-композиционные закономерности.

ANNOTATION

Malanyuk V.Y. The architectural-compositional conformity of the country-parking formations in Kyiv region in the finish of XVIII – the beginning of XX centuries. – Manuscript.

The thesis on competition a scientific degree of the candidate of architecture, by speciality number 18.00.01. – Theory of architecture, restoration of architecture monuments. – National academy of fine art and architecture, Kyiv, 2007.

This thesis deals with evolution of country-parking building in Kyiv region in the finish of XVIII – the beginning of XX centuries, determination of architectural-compositional conformity of the country-parking formation. The basic historical and social economic preconditions of appearance and development of the country estate complexes in the region are disclosed and examined. Regional features of mansion and principles of the estate-parks projects inherent in Kyiv region are defined. Results of research can be used in the lecture courses of higher educational establishments, contemporary sciences of restoration and conservation of monuments, in practical designing of similar objects.

Key words: a country-parking formation, an evolution, a residence, a function, a composition, a style, an architectural-compositional conformity.

452483

✓ Ав

АВ 71.692

Мист.

Підписано до друку 02.03.2007 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид.арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. №45.

„АВТОРЕФЕРАТ”
01034, м. Київ-34, пров. Георгіївський, 2, оф. 27.
т. 578-0414, 284-7127.

Мист